

Diaspora din Țiria și țirieni în diaspora. Perspective istorice

Drd. Amalia-Adina PURDA

*Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad
amaadina12@yahoo.com*

REZUMAT: În partea dedicată „diasporei” din Țiria mă voi referi la perioada în care această localitate s-a aflat sub stăpânirea Austro-Ungariei, când locuitorii acestor meleaguri s-au simțit străini în propria lor țară, cu accent pe faptele înalților funcționari publici Sigismund Borlea și Ioan Russu-Țirianu. Cea de-a doua parte a lucrării se va referi la țirienii din diaspora, parte care aduce în prim-plan ideea că perioadele pe care I. T. Mera, Ioan Slavici, ori Coriolan Petranu le-au petrecut în străinătate au avut o influență hotărâtoare asupra formării acestora. Mediul intercultural în care s-au născut sau în care au intrat aceste personalități a exercitat o influență deosebită asupra dezvoltării lor. „Unitatea în diversitate” inexistentă sau prea puțin existentă în viețile personalităților enumerate ne îndeamnă să reflectăm nu doar asupra importanței și unicității fiecărei „unități” în parte, ci și la moduri în care această unitate s-a menținut sau adaptat în „diversitate”.

Cuvinte cheie: Țiria, diaspora, perspectivă istorică

Introducere

„Diaspora din Țiria și țirieni din diaspora” nu este un titlu ales întâmplător. În partea dedicată „diasporei” din Țiria mă voi referi la perioada în care această localitate s-a aflat sub stăpânirea austro-ungară, perioadă dominată de nedreptăți la adresa „etnicilor” români. Partea care se referă la țirieni din diaspora aduce în prim-plan ideea că deplasările în străinătate ale unor personalități țiriene au avut o influență hotărâtoare asupra formării acestora.

Deși Țiria se afla sub stăpânire austro-ungară, conform realității vremii, această zonă era populată mai mult de români decât de maghiari. Fără doar și poate, dorința forțată de maghiarizare a acestor locuri s-a răsfrânt asupra

cetățenilor, aceștia simțindu-se străini în propria lor țară. Cu alte cuvinte, în interiorul granițelor țării se simțeau precum ar fi fost în afara acesteia: fără drepturi, fără recunoaștere, fără (sau cu foarte puțin) acces la educație în limba română, etc. În ciuda eforturilor maghiarilor de oprimare a sentimentului naționalist român, din rândul românilor s-au ridicat importante voci care au militat pentru valorile române. Dintre aceștia, voi aminti doar doi șirieni: pe înalții funcționari publici Sigismund Borlea și Ioan Russu-Șirianu.

Revenind la tematica acestui volum, este de menționat faptul că noțiunea de „interculturalitate” în acea perioadă era inexistentă. Ideea că etniile din Transilvania ar putea coexista în pace, fiecare păstrându-și limba și obiceiurile, nu putea fi concepută. Prin această întoarcere spre trecutul tumultuos doresc să evidențiez că interculturalitatea este nu un „dat”, ci un „obținut” asupra căruia ar trebui să reflectăm cu mai mare grațitudine.

Cea de-a doua parte a lucrării mele propune o raportare pozitivă, referindu-se la momente definitorii pentru cariera anumitor personalități șiriene, momente care s-au petrecut în interiorul altor granițe. Posibilitatea inexistenței acestor momente ne îndeamnă să cugetăm la cum ar fi arătat acum literatura română fără întâlnirea lui Slavici cu Eminescu la Viena și implicit fără Junimea. Cum ar fi arătat lumea medicală fără balneologul dr. I. T. Mera? Ce s-ar fi ales de istoria artei române din Transilvania dacă Coriolan Petranu nu ar fi urmat Școala Vieneză de artă?

Înalți funcționari publici

Sigismund Borlea se naște la Șiria în anul 1827, fiind fiul preotului Mihai Borlea (1801-1865), căsătorit cu Maria Vancu (1802-1845). Mihai Borlea (senior), agricultor de vază în localitate, este bunicul lui Sigismund și al Elenei, cea care avea să se căsătorească cu Sava Slavici, și căruia îi va dăruia 5 copii, dintre care doar Maria și Ioan supraviețuiesc. Maria, verișoara primară a lui Sigismund, va deveni mama lui Ioan Russu-Șirianu, iar Ioan Slavici unul dintre cei patru mari clasici ai literaturii române și luptător pentru unitatea prin cultură a românilor. Sigismund Borlea a studiat teologia la Institutul Preparandial Pedagogic din Arad, filozofia la Pozsony (Bratsilava) și dreptul la Universitatea din Budapesta. În 1865 este ales pentru prima oară ca deputat de Hălmagiu în Parlamentul de la Budapesta, fiind reales și exercitând această

funcție până în 1878 (în ciclurile 1865-1868, 1869-1872, 1872-1875 și 1875-1878). În timpul celor patru mandate de deputat de Hălmagiu, Sigismund Borlea a avut o activitate parlamentară îmbelșugată criticând mai ales legile ungurești prin care se urmărea desființarea naționalităților. În zecile de discursuri și interpelări, Sigismund Borlea a militat pentru „dreptul la autonomie a ținuturilor românești, dreptul la limba română ca limbă oficială a acestui comitat, predarea în școli în limba română” (Priescu, 2014: 111). De-a lungul anilor s-a opus vehement oricăror legi prin care se dorea „maghiarizarea forțată a popoarelor nemaghiare” (Păcățian, 1930: 62). Aproape în paralel cu deținerea demnității de deputat în Parlamentul de la Budapesta, Borlea a fost protonotar la Șiria și la Baia de Criș unde a făcut parte din administrația românească a Comitatului Zarand pe toată durata de existență a acestuia. După desființarea comitatului (care a avut loc din pricina faptului că Borlea și Hodoșiu luptau tot mai ardent pentru drepturile românilor) a rămas notar la Baia de Criș pentru tot restul vieții.

„Cel mai de frunte ziarist al Românilor din Ardeal și Ungaria” (Codreanu, 1910: 50), Ioan Russu-Șirianu, s-a născut la Șiria în însorita zi de 22 iunie a anului 1864. Școala primară o face în localitatea natală, la Șiria, după care urmează Școala Normală din Arad. Studiile liceale le face la Pedagogiul de stat din Arad. În anul 1884 „trece” în România. Încapitală intră ca pedagog la Școala de Institutori și la Școala Particulară a lui Eniu Bălțeanu, colaborând și la revista de pedagogie acestuia *Lumina pentru toți*. Un an mai târziu se hotărăște să renunțe la cariera didactică și să o urmeze pe cea de publicist. Așadar în perioada 1886-1891 scrie pentru *Românul* lui C. A. Rosettiși colaborează și cu *Voința Națională*. La 1891 se întoarce în Ardeal unde va activa vreme de 5 ani, până în 1896, la ziarul ale cărui baze au fost puse de unchiul său Ioan Slavici, ziarul *Tribuna*. Acești 5 ani de activitate la *Tribuna* corespund cu perioada marilor freamăte ivite ca urmare a apariției Memorandumului. Datorită articolelor sale publicate în *Tribuna*, Ioan Russu-Șirianu este condamnat în 1894 la 6 luni de închisoare, luni grele pe care le va ispăși la Seghedin.

După părăsirea redacției *Tribuna*, se întoarce în Arad unde în 1897 pune, alături de Vasile Goldiș, bazele ziarului *Tribuna Poporului* la care lucrează cu un suflu nemaiîntâlnit vreme de 11 ani, până în 1908 când se reîntoarce în România. Ziarele vremii menționează că *Tribuna Poporului* „după încetarea

Tribunei de la Sibiu ia numele acesteia și există și azi fiind cel mai fruntaș jurnal al Românilor din Ungaria” (Codreanu, 1910: 50)

Crezurile și dezideratele sale nu au rămas întipărite doar în paginile gazetelor, ci Ioan Russu-Șirianu a intrat și în viața politică, ajungând membru de seamă al Partidului Național Român din Transilvania. Din partea acestui partid devine deputat în Parlamentul de la Budapesta între anii 1905 și 1906, unde susține, cu mare însuflețire și curaj acordarea drepturilor românilor din Ardeal. În ziarele vremii era descris ca având un „temperament combativ, minte ageră, dispunând de o putere de muncă care părea de neistovit; Ioan Rusu-Șirianu a jucat un rol de frunte în viața publică a Românilor din Ungaria” (Codreanu, 1910: 50). De-a lungul scurtei sale vieți „a ocupat diferite funcțiuni onorifice ca deputat sinodal, congresual, membru în congregația comitatenză” și deputat în dieta țerii” (Codreanu, 1910: 50). „Publicistul cu condei de aur” (*Tribuna*, 1909: 1) se stinge din viață la 12/25 decembrie 1909 „căzând jertfă muncii de apostol, pe care cu devotament și pricepere a depus-o în interesul neamului său” (Codreanu, 1910: 50). „Scurta, dar rodnică lui viață a fost o luptă bărbătească, conștientă și hotărâtă, pentru luminarea și desrobirea neamului nostru de sub stăpânire străină și vrăjmașă” (*Viața*, 1909: 449).

Șirieni formați în diaspora

Slavici, Eminescu și prietenia indisolubilă dintre cei doi a reprezentat interesul multor filologi și istorici, interes care s-a concretizat într-o multitudine de materiale scrise. Din punct de vedere istoric, nu cred ca s-ar putea adăuga ceva: cei doi s-au cunoscut la Viena în anul 1869. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Viena reprezenta al doilea pol cultural al Europei, după Paris. În luna septembrie a acestui an, Slavici a fost încorporat aici ca „voluntar” într-o companie a regimentului 33, staționat în Cazarma „Gumpendorf”. În paralel cu acest stagiul militar, Slavici frecventează și Facultatea de Drept. Dimineața Slavici asista la cursurile ținute la universitate, iar după-masa își făcea exercițiul militar. Distanța dintre Cazarma „Gumpendorf” și Universitate era de 8 km, o distanță care deși putem afirma că era destul de mare, pentru Slavici nu reprezenta o problemă. Cu toate acestea, căpitanul-comandant al subunității voluntarilor, considerând distanța prea mare, decide să îl mute pe Slavici la regimentul „Ramming” din

cazarma „Francisc Iosif I”, care se afla „a treia casă de la Universitate” (Slavici, 2001:14).

Slavici îl cunoaște pe Eminescu printr-un prieten comun, Ioan Hosanu care studia medicina (*Amintiri*, 2001: 15). La o primă vedere, Eminescu îi părea lui Slavici „albanez, poate chiar persian” (Slavici, 2001: 14), dar mare i-a fost bucuria să afle că tânărul Mihail era român. Cu toate că ambii purtau în suflete moștenirea românească, construcția lor interioară era distinctă: „se izbeau în noi amândoi una de alta două lumi pornite din aceeași obârșie, dar desfășurate fiecare în felul ei: și una largă și luminoasă, iar cealaltă strâmtă și neguroasă” (Slavici, 2001: 15). Discuțiile dintre cei doi erau curgeau și mai adânc, prelungindu-se în istoria lăuntrică a celor doi: dacă Eminescu vorbea cu deosebită considerație despre Mircea, Țepeș, ori Ștefan cel Mare, Slavici aducea în prim-plan vitejiile lui Zápolya, Báthory, ori Bethlen. Două culturi atât de diferite, dar care s-au întrepătruns atât de armonios. În timpul șederii la Viena, cei doi audiază cursurile unor profesori vestiți, iar după cursuri cei doi iluștri studenți se pornesc în discuții filosofice profunde. Eminescu era un fin cunoscător al filosofilor precum Kant, Spinoza, Fichte ori Schopenhauer, orizonturile sale răzbind până în Asia prin scrierile budiste ori confucianiste, filosofii ale căror taine le-a făcut cunoscute și studentului Ioan Slavici. Iată dar, în acest cadru intercultural atât de vast și profund, cât de frumos se împleteau credințele și viziunile șiriene și cele ipoteștene cu marii filosofi ai lumii.

În *Amintiri*, Slavici se raportează la Eminescu nu ca la un scriitor, ci ca la un „om sufletește apropiat, de pe urma căruia „a[m] avut multe zile de mulțumire senină și [ca la un] povățuitor în cele literare” (Slavici, 2001: 11). Dar această prietenie le-a fost de mare ajutor nu doar celor două minți scilipitoare, ci și întregii literaturi române. Pentru Slavici, întâlnirea cu Eminescu a reprezentat germinația acestuia în domeniul literelor (debutul în *Convorbiri Literare*) și începutul celor mai de anvergură mișcări literare și culturale românești: înființarea societății România Jună și organizarea Serbării de la Putna. Pentru peisajul cultural al vremii cei doi au reprezentat nu doar un suflu nou, ci și o sursă ce a inspirat generații de scriitori.

Societatea Academică „România Jună” a reprezentat un moment IMPORTANT. Societatea s-a constituit la 20 martie 1871 la Viena, președinte al societății fiind ales Ioan Slavici, iar bibliotecar, deja bunul său

prieten, Mihai Eminescu. „România Jună” a fost un magnet pentru că aduna românii „din toate țările din care soarta i-a risipit” (Slavici, 2001: 44). Chiar dacă membrii Societății erau români, Slavici ne spune că „unii abia aici aveau să învețe românește” (Slavici, 2001: 44).

Serbarea de la Putna, organizată în principal de junimiști a reprezentat primul congres studențesc al românilor de pretutindeni. Se împliniseră 400 de ani de la ctitorirea Mănăstirii Putna, iar junimiștii au profitat de ocazie pentru a organiza o mare sărbătoare națională. Dintre darurile depuse, cel mai important și cu o simbolică aparte, a fost urna de argint, care se păstrează până astăzi în muzeul mănăstirii. Această urnă a reprezentat poate întâiul simbol de unire a tuturor românilor întrucât conținea pământ adus din toate provinciile românești de către participanți. După încheierea Primul Război Mondial, o mare parte din acest pământ va fi presărat pe câmpurile de luptă unde și-au pierdut viața cei care au făcut posibilă Marea Unire.

Între anii 1881-1886, I.T. Mera își desăvârșește studiile universitare la Viena unde urmează Facultatea de Medicină. Ca student, se preocupă și de literatură, iar din primul an este ales ca secretar al Societății Academice Literare „România Jună”. Deja se scurseseră 10 ani de la înființarea ei, iar Societatea a reușit să se impună drept una dintre cele mai importante organizații ale studenților români plecați în străinătate. Iuliu-Traian Mera a văzut lumina zilei la data de 14 octombrie 1861 în Țiriac, fiind fiul preotului Atanasie Mera (1834-1893) și al Elenei Mera (1835-1912), veniți de prin părțile Moldovei. Face Școala primară la Țiriac și se bucură de o copilărie frumoasă, înconjurat fiind de prieteni de naționalitate germană, de la care învață să vorbească această limbă. Studiile liceale le urmează la Arad și Timișoara, iar din 1880 frecventează liceul românesc din Brașov. Ultima parte a studiilor, cele făcute în Brașov, are un efect puternic asupra formării personalității tânărului I. T. Mera întrucât aici intră în contact cu fenomenul Junimii. Activitatea literară a început-o la *Familia* din Oradea, colaborând ulterior la *Convorbiri Literare* și la *Tribuna* din Arad.

Între anii 1890-1892 îl găsim ca medic stagiar în balneologie la Grăfenberg, alături de renumitul doctor Ioan Hosanu, provenit și el din județul Arad și originar din comuna Șoimoș. Ioan Hosanu este același care facilitează întâlnirea dintre Slavici și Eminescu. După terminarea facultății de medicină

s-a stabilit la Carlsbad, devenind unul dintre cei mai renumiți medici ai stațiunii balneare (Lupaș, 1933: 11). În prefața volumului *Din țări străine*, Roman Romul Ciorogariu admite că Mera își petrecea verile la Carlsbad, iar în celelalte luni întreprindea călătorii prin Europa și Turcia (Mera, 1911: iii-iv). Așadar, în perioada 1892-1908, doctorul Iuliu Traian Mera, devenit medic specialist balneolog, își deschide cabinet în orașul Carlsbad (nume de origine germană, care înseamnă „băile lui Carol”). Această stațiune balneară a fost fondată în 1370 de împăratul romano-german Carol al IV-lea (care a domnit între anii 1355-1378) și care avea cetatea de scaun la Praga. Când germanii au fost expatriați din Cehia în 1945, numele de Carlsbad a fost schimbat oficial în Karlovy Vary. În cei 16 ani de activitate, doctorul I.T. Mera a obținut rezultate miraculoase în tratamentul balnear al bolilor reumatice. Efectele terapeutice ale celor 12 izvoare minerale fierbinți cu temperatură între 420 – 730°C au dat rezultate neașteptate, renumele doctorului șirian Iuliu Traian Mera, răspândindu-se în lumea aristocrată din întreaga Europă (Priescu&Purda, 2019: 98). Ca medic specialist a scris lucrarea *Litiază biliară și apele de la Carlsbad*.

În paralel cu activitatea de medic, I. T. Mera se îndeletnicește și cu literatura. În 1885 publică povestea *Ce n'a fost și nu va fi*, scrisă în 1882 la Șiria. În 1883 termină povestea *Piperuș Petru*, care va vedea tiparul abia 20 de ani mai târziu, în 1903. Desigur, de menționat și de citit sunt și celelalte scrieri ale sale, *Din lumea basmelor* și *Din țări străine*, ultima fiind publicată postum. Ziarele scriu că Dr. I. T. Mera, „fiind un călător pasionat, a vizitat aproape toate țările din Europa. Cunoștea și vorbea în total șapte limbi: românește, franțuzește, italienește, englezește, ungurește, sârbește și nemțește” (Lupaș, 1933: 11). Aceste călătorii au fundamentat însemnările de călătorie și cronicile din volumul *Din țări străine*. Pe de altă parte, dragostea de neam și tradiție i-a fost izvor în alcătuirea „poveștilor” pe care le-a publicat inițial în *Convorbiri literare* și pe care le-a așezat ulterior în volumul *Din lumea basmelor* pe care l-a și publicat în 1906. Se stinge din viață prematur, la vârsta de doar 48 de ani, ca unul dintre cei mai distinși medici români și ca un înzestrat scriitor.

Coriolan s-a născut în friguroasa zi de 19 ianuarie a anului 1893 în casa parohială a preotului Ioan Petranu din Șiria. Rămas orfan de tată la vârsta de 10 ani și văzând truda cu care mama sa reușește să se îngrijească de el și

soralui, tânărul Coriolan se refugiază în studiu reușind să fie premiant în fiecare an de școală. Urmează gimnaziul la Arad, iar după absolvire se înscrie la facultatea de Drept și Științe Politice din Budapesta (1911). Este ales în conducerea Societății Petru Maior din Budapesta în anul 1911-1912, ca al doilea notar, în dreptul numelui său fiind specificată mențiunea „student în drept și belearte”. Interesul pentru artă îl determină să renunțe la Drept și Științe Politice și să urmeze, începând cu anul 1912, cursurile de istoria artei ale Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Viena. Aici studiază vreme de 5 ani, intrând și în Societatea Junimea. Încununarea meritelor sale se concretizează în 1917, odată cu obținerea doctoratului în estetică. Lucrarea cu tema *Inhaltsproblem und Kunstgeschichte* a beneficiat de îndrumările reputatului profesor de istoria artei, Jozsef Strzygowski.

Între anii 1917-1918 își desfășoară activitatea la Muzeul de Arte din Budapesta, unde în 1918 își face și stagiul militar. În 1919 Petranu revine în țară unde este numit conferențiar de istoria artelor la Universitatea din Cluj. Aici organizează primul seminar de istoria artelor, capacitățile sale oratorice împletite cu imensul bagaj științific dobândit la studii în Viena determină studenții de la alte specializări să audieze cursurile lui.

În perioada 1920-1922 îmbină activitatea didactică cu funcția de inspector general al muzeelor din Transilvania. Din această postură Guvernul român l-a desemnat în Comisia de reparațiuni de la Budapesta care avea scopul de a recupera tezaurul artistic transilvănean transportat în anii de război la Budapesta. Reușește o performanță deosebită: aduce în țară nu mai puțin de 7 vagoane pline cu obiecte înstrăinate din muzeele transilvănene, valoarea acestora fiind de 20 de miliarde lei. Tot ca inspector general, Petranu ia la pas toate muzeele din Transilvania pe care le găsește însă într-o stare deplorabilă, cu obiecte aruncate de-a valma și fără pic de organizare. El este primul care trasează o direcție nouă în organizarea și funcționarea acestor instituții de cultură, devenind părintele muzeologiei românești. Deși postul de inspector a fost desființat din lipsă de fonduri, volumele *Muzeele din Transilvania* (1922) și *Revendicările artistice ale Transilvaniei* (1925) își au originea în aceste peregrinări ale lui Petranu prin Transilvania.

Ulterior desființării postului de inspector, se concentrează și pe activitatea didactică. S-a dedicat cu multă pasiune carierei didactice universitare

ajungând să fie profesor titular la Universitatea din Cluj, la catedra de istoria artelor. Întrucât catedra de istoria artei de la Universitatea din Cluj nu dispunea nici de personal specializat și nici de material didactic, Coriolan Petranu începe o muncă intensă de dotare cu diverse materiale (cărți, planșe, mulaje) reușind în scurt timp să o transforme în una din cele mai moderne din Europa. Atât de dăruit a fost crezului său încât și-a donat Universității biblioteca personală ce conținea peste 1000 de volume. I-a oferit secției de istoria artelor notorietate, astfel că renumiții profesori străini invitați să conferențeze la Cluj au avut doar cuvinte de laudă la adresa Universității și a pregătirii studenților.

În planul cercetării este de menționat că Petranu este primul român care abordează arta românească fără a o contextualiza din perspectivă austriacă sau maghiară, devenind „un fel de ambasador al artei românești din Transilvania” (Colta, 2006: 24). Ca membru al Comitetului permanent al congreselor internaționale de știința artei și estetică susține o serie de conferințe la Stockholm, Varșovia, Sofia, Berna, Paris. Calitățile sale științifice sunt recunoscute și de Academia Germană din Munchen care îl numește membru corespondent (Priescu&Purda, 2019: 122).

Contribuția lui Coriolan Petranu în domeniul de istoria artelor este dovedită și lucrările publicate, între care amintesc doar câteva: *Teatrul ca operă arhitectonică* (București, 1919), *Învățămintul istoriei artelor la Universitatea din Cluj* (București, 1924), *Revendicările artistice ale Transilvaniei* (1925), *Biserici de lemn din județul Arad* (1927), *Biserici de lemn* (1931), *Biserici de lemn ale romanilor ardeleni* (1934), *Artă românească din Transilvania, Sibiu* (1943). Trece în veșnicie în trista zi de 17 iulie 1945, răpus de o boală nemiloasă.

Concluzii

Mediul intercultural în care s-au născut sau au ajuns aceste personalități a exercitat o influență deosebită asupra dezvoltării lor. Fie că au fost luptători pentru unitate națională sau personalități școlite la Viena ori Budapesta, cu toții sunt rezultatul unui mediu intercultural și cu toții au avut un impact major asupra vieții culturale nu doar a Țării și a județului Arad, ci a întregii Româнии. Aceste personalități, ale căror vieți le-am redat doar succint sau

parțial (și în conformitate cu tematica acestui volum) ne îndeamnă să conștientizăm și mai ales să apreciem faptul că astăzi avem șansa de a trăi într-o lume mult mai permisivă, mai înțelegătoare și mai tolerantă. Această „unitate în diversitate” inexistentă sau prea puțin existentă în viețile personalităților enumerate ne îndeamnă să reflectăm nu doar asupra importanței și unicității fiecărei „unități” în parte, ci și la moduri în care această unitate s-a menținut sau adaptat în „diversitate”.

Bibliografie

- CODREANU, Gheorghe. „Cronică” în *Junimea literară*. Anul VII, nr. 2-3, 1910.
- COLTA, Rodica Elena. „Doi cărturari arădeni, foști studenți la Budapesta: Ioan și Coriolan Petranu” în *Comunicările celui de al XV-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, 2016, pp. 18-27.
- LUPAȘ, Octavian. „Dr. Iuliu Traian Mera (Figuri Arădane)” în *Hotarul. Revistă culturală și literară*. Arad. Anul I, nr. 7, noiembrie 1933, pp. 11-13.
- MERA, Iuliu Traian. *Ce n'a fost și nu va fi : poveste*. Ediția II. Sibiu, Editura și Tiparul Institutului Tipografic, 1885. (Biblioteca populară a „Tribunei”; Nr. 3)
- MERA, Iuliu Traian. *Din lumea basmelor*. București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1906.
- MERA, Iuliu Traian. *Din țări străine*. Arad, „Tribuna” Institut Tipografic Nichin și Cons., 1911.
- MERA, Iuliu Traian. *Piperuș Petru: poveste*. Ediția IV. Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1903. (Biblioteca populară a „Tribunei”; Nr. 4)
- PĂCĂȚIAN, Teodor V. „Județe românești, desființate de regimul maghiar” în *Societatea de mâine. Revistă bilunară pentru probleme sociale și economice*. Anul VII, nr. 4, 15 februarie 1930, Cluj.
- POP, Laura Cristina. „Primii ani ai muzeului etnografic al Transilvaniei” în *Multiculturalism în Transilvania după Conferința de Pace de la Paris*, Marina Trufan&Marius Mureșan (coord.), Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2019, pp. 183-200.
- PRIESCU, Marcel&Purda, Amalia. *Șiria pe treptele istoriei. 1169 – 2019. Un compendiu de istorie șiriană*. Arad, Promun, 2019.
- SLAVICI, Ioan. *Opere*. Vol. VI. Editura Național, 2001. Ediție îngrijită de D. Vatamaniuc.
- Tribuna*. Anul XIII, nr. 272, 13/26 decembrie 1909.